

КОМІСИВНИЙ НАМІР МОВЦЯ ТА ІРОНІЯ: ЗАКОНОМІРНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ

Геннадій ПРОКОФ'ЄВ (Умань, Україна)

У статті розглядаються умови успішності іронічних комісивних мовленнєвих актів. Особливості взаємодії іронічного наміру мовця з компонентами іллокутивної сили мовленнєвих актів зобов'язання досліджуються в ситуації безпосереднього діалогічного спілкування між комунікантами.

Ключові слова: іронічний намір, комісивний мовленнєвий акт, іллокутивна сила, умови успішності. Felicity conditions of ironic commissive speech acts are considered. Peculiarities of interaction between the ironic intention of a speaker and the components of commissive illocutionary force are studied in the acts of direct interpersonal dialogical communication.

Key words: ironic intension, commissive speech act, illocutionary force, felicity conditions.

Останнім часом у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці значно поживався інтерес до прагматичних аспектів використання різноманітних засобів мовної невідвертості, зокрема іронії. Увага дослідників спрямовується на інтенціональну природу іронії [11], актомовленнєві характеристики іронічних висловлень [1; 5], проблему статусу іронічного мовленнєвого акту [1; 9], дослідження природи та механізму дії іронії [10; 14], процесу її інтерпретації [2], визначення місця принципу іронії серед постулатів спілкування [6; 16].

Цікаво відмітити той факт, що автори деяких виконаних у традиційному руслі лінгвістичних та літературознавчих праць, в яких розглядався функціональний аспект іронічних висловлень, певною мірою передбачили актомовленнєвий аналіз іронії – ними були зроблені спроби класифікувати найтипівіші випадки використання іронії. Так, були виокремлені вдавані схвалення, звинувачення та згода, іронічний доказ, сумнів та порада, іронічне використання риторичного питання [12: 99-125; 13: 67-76].

Основними недоліками спроб створення класифікації використань іронії були несистематичність і неповнота описання, вони зводились лише до простого перерахування небагатьох найбільш типових випадків. Перевага прагмалінгвістичного описання іронічних висловлень полягає в тому, що воно охоплює всі типи мовленнєвих актів і є докладним типологічним дослідженням. Метою статті є розгляд взаємодії іронічного наміру мовця з компонентами іллокутивної сили мовленнєвих актів, які належать до класу комісивів, та схематичне представлення закономірностей цієї взаємодії.

Мовленнєвий акт зобов'язання був вперше виокремлений у класифікації Дж. Остіна. Він зазначив, що ключовою властивістю комісивів є «зобов'язання мовця до певної лінії поведінки» [3: 124]. В уточненому трактуванні Дж. Серля та Д. Вандервекена, «у висловленнях, які мають комісивну мету, мовець бере на себе зобов'язання реалізувати лінію дій, репрезентовану їх пропозиційним змістом» [7: 252]. Отже, для формування умов успішності іронічного комісиву ми маємо з'ясувати, яким чином взаємодія іронічного і комісивного намірів відбивається на компонентах комісивної іллокутивної сили, а насамперед – на умовах успішного здійснення акту зобов'язання. Уявимо схематично визначені Дж. Серлем та Д. Вандервекеном умови успішності примітивної комісивної сили, яка віддзеркалює риси, властиві всім комісивним іллокутивним силам [15: 60]:

Умова пропозиційного змісту	Майбутня дія D^1 мовця М
Попередня умова	М здатний здійснити Д
Умова щирості	М має намір здійснити Д

Незважаючи на те, що комісивні сили мають низку спільних умов, вони можуть відрізнятися як за додатковими умовами успішності, так і за способом досягнення та інтенсивності іллокутивної мети, а також за інтенсивністю умови щирості. Найцікавішими є розбіжності попередніх умов успішного здійснення мовленнєвого акту. На них базується, наприклад, виокремлення Г. Г. Почепцовим промісивів (актів обіцянки) та менасивів (актів погрози) як окремих прагматичних типів речення. Попередні умови для менасиву (на відміну від промісиву) характеризуються тим, що адресат мовлення не є зацікавленим у здійсненні того, про що йдеться у реченні [4: 274].

Перш ніж перейти до окремих комісивних іллокутивних актів, що містять іронію, розглянемо випадки порушення умов успішності примітивного комісиву, які супроводжують

породження іронічного смислу висловлення. Загальна попередня умова комісиву порушується мовцем, коли він обіцяє здійснити дію, яку, з певних причин, здійснити не може:

/1/ *Mrs. Flint: A nice thing if Mr. Whatsisname next door 'appens to go out into the garden and looks up. Ethel: We'll send him a note asking him to keep his head down. Mrs. Flint: It's all very fine to laugh* /Coward N. *This Happy Breed*, 1979, vol. 4, p. 252/.

У прикладі /1/ Етель обіцяє місис Флінт надіслати сусіду записку з проханням не дивитися в їх вікна. Швидше за все, вона зробити цього не може, тому така обіцянка є відверто нещирою й іронічний підтекст висловлення легко дешифрується адресатом.

Ще однією попередньою умовою, яка може вважатися загальною для всього класу комісивів, передбачається переконаність як мовця, так і адресата в тому, що дія, про яку йдеться у зобов'язанні, не відноситься до тих подій, які самі по собі матимуть місце [8: 167]. В якості прикладу порушення цієї умови можна розглянути висловлення Еліота, який обіцяє Аманді не розгублюватися з приводу її рішення ніколи більше з ним не розмовляти:

/2/ *Amanda: Please don't address me, I don't wish to speak to you. Elyot: Splendid. Amanda: And what's more, I never shall again as long as I live. Elyot: I shall endeavour to rise above it* /Coward N. *Private Lives*, 1979, vol. 2, p.72/.

Обом комунікантам відомо, що чвари і конфлікт є звичайним станом для Еліота. Отже є природним, що йому не прийдеться докладати жодних зусиль, щоб «пережити» сварку з Амандою.

Прикладом порушення вищезгаданої умови також можна вважати обіцянку не виконувати дії, яка явно не матиме місця і є маловірогідною взагалі:

/3/ *Florence: He's frightfully good-looking. Nicky: Oh! Florence: And he adores music.... Nicky: Good. Florence: And he dances beautifully. Nicky: I shall never stop dancing with him* /Coward N. *The Vortex*, 1979, vol. I, p.121/.

У наведеному прикладі Нікі обіцяє Флоренс, що ніколи не припинить танцювати з Томом, тоді як не викликає сумніву те, що він і не почне цього робити. Отже, обіцянка Нікі не може бути серйозною.

Швидше за все, умова, яка передбачає переконаність мовця і адресата в тому, що дія, яку зобов'язується реалізувати мовець, не відбудеться сама по собі, насправді є загальною умовою успішного здійснення всіх типів комісивних актів. Тому, схему умов успішності, спільних для всіх комісивних іллокутивних сил, можна представити таким чином:

Умова пропозиційного змісту	Майбутня дія Д мовця М
Попередні умови	1. М здатний здійснити Д 2. Для М і А очевидно, що М не здійснить Д при звичайному розвитку подій (або М і А вважають, що результат Д не відноситься до подій, які відбудуться самі по собі)
Умова ширості	М має намір здійснити Д
Суттєва умова	Даний акт розглядається як зобов'язання з боку М здійснити Д

Перейдемо до окремих типів актів зобов'язання, які розрізняються між собою окремими компонентами комісивної іллокутивної сили. Розглянемо акти обіцянки, погрози, пропозиції, відмови, гарантії та клятви. Як було зазначено вище, промісиви та менасиви мають протилежні додаткові попередні умови успішної реалізації. Автор промісиву вважає, що адресат зацікавлений у здійсненні акту, а автор менасиву – не зацікавлений у цьому. Результатом невідповідності формального призначення висловлення та його використання може бути іронічний ефект. Він виникає в тому разі, коли мовець обіцяє погане, а погрожує тим, що є в інтересах адресата. У прикладі /4/ Клара обіцяє Елен зробити те, що навряд чи зможе її порадувати. У результаті, промісив набуває властивостей менасиву:

/4/ *Clara: Thank you, Helen darling – I shall always come to you whenever I'm ill. Helen: That will be nice* /Coward N. *The Vortex*, 1979, vol. I, p.103/.

Окрім явних випадків конфлікту між характером мовленнєвого акту та ставленням адресата до перспективи його здійснення, що реалізують опозицію «добре для А» / «погано для А», існують менш конфліктні ситуації, які можна описати в термінах «корисно для А» / «некорисно для А» для промісиву та «небезпечно для А» / «безпечно для А» для менасиву. При створенні таких ситуацій також порушується попередня умова зацікавленості/незацікавленості адресата у виконанні дії, про яку йдеться:

/5/ *Billy: ... You turn me down flat and then want me to go on writing to you.... I'll send you a weather report every so often if you like. Queenie: If you're going to turn nasty about it there's no use saying any more* /Coward N. *This Happy Breed*, 1979, vol. 4, p. 309/.

У розмові, яка виникає після відмови Куїні на пропозицію Біллі вийти за нього заміж, вона просить його продовжувати писати їй. У відповідь Біллі обіцяє надсилати повідомлення про погоду настільки часто, наскільки вона захоче, що відверто не відповідає її бажанню не переривати дружні стосунки. Реактивна репліка Куїні свідчить про те, що вона легко декодує іронічний смисл.

/6/ *Elyot: ... Does he know I'm here? Amanda: Yes, I told him. Elyot /with sarcasm/: That's going to make things a whole lot easier. Amanda: You needn't be frightened, he won't hurt you. Elyot: If he comes near me I'll scream the place down* /Coward N. *Private Lives*, 1979, vol. 2, p. 29/.

У прикладі /6/ Еліот погрожує своїм галасом підняти всіх на ноги, якщо Віктор, про якого йдеться у розмові, підійде до нього. З контексту є зрозумілим, що така дія не буде небезпечною для адресата «погрози».

Комісивний акт пропозиції являє собою обіцянку, виконання якої залежить від бажання адресата. Отже, пропозиція виконати певну дію передбачає визнання мовцем права адресата на вибір. Іронічний смисл у висловленні може породжуватись при пропонуванні адресату скористатися правом, якого в дійсності немає:

/7/ *Mrs. Webb: Charles, are you talking about that old incubator again? I thought you two'd be talking about things worth while. Mr. Webb /bitingly/: Well, Myrtle, if you want to give the boy some good advice, I'll go upstairs and leave you alone with him* /Wilder Th. *Our Town*, 1981, p.43/.

У прикладі /7/ Уеб обіцяє дружині піти, якщо вона вважатиме таку його дію доцільною. Насправді ж, як це добре відомо комунікантам, він не бачить сенсу у розмові, про яку йдеться, та йти явно не збирається, отже, право адресата на вибір виявляється фіктивним.

Акт відмови виконати дію має додаткову попередню умову, яка є схожою на умову акту пропозиції – наявність права погодитись чи відмовитись виконувати дію, однак у цьому випадку це право має належати мовцю. Демонстративна відмова виконувати дію при відсутності права на її реалізацію також може сприяти породженню іронічного смислу:

/8/ *Prisoner A: Nice day for the races. Prisoner B: Don't think I can make it today* /Behan B. *The Quare Fellow*, 1978, p.40/.

У наведеному прикладі в'язень В іронічно відмовляється відправитись на перегони, чим порушує умову, яка передбачає факт володіння мовцем правом на вибір.

Показником іронічного наміру мовця може бути невідповідність обставинам не лише умов успішності, а й інших компонентів іллокутивної сили. Спільною ознакою для комісивів, за винятком акту погрози, є те, що «автор висловлення в усіх випадках стає гарантом реальності обіцянки» [4: 273]. Однак ця риса може виноситись і на передній план. У цьому випадку ми маємо справу з актом гарантії або запоруки-гарантії. Характерною рисою гарантії є висока інтенсивність іллокутивної мети та висока інтенсивність умов щирості.

/9/ *Jean: You can't have me and Leonie, that's all... Morgan: I mean I think I can guarantee the Minister's full and careful attention to the problem. Jean: You infuriate me* /Mercer D. *A Suitable Case for Treatment*, 1966, p.20-21/.

Морган, автор іронічного висловлення, не лише порушує першу попередню умову комісиву, оскільки він явно не здатний привернути увагу міністра до проблем Джін, але й посилює це порушення, надаючи своїй обіцянці підвищений ступінь надійності.

Іронічний комісив може також базуватися на недоречному застосуванні особливого способу досягнення іллокутивної мети. Урочиста обіцянка, зроблена в невідповідних умовах, ще більше підкреслює нещирість мовця:

/10/ *Leo: Would you call it thin? Gilda: Emaciated. Leo: I shall write fat plays from now onwards. Fat plays filled with very fat people!* /Coward N. Design for Living, 1979, vol. 3, p.34/.

Лео клянеться «віднині і назавжди» писати «грубі» п'єси, тим самим створюючи атмосферу урочистості навколо відверто несерйозної обіцянки.

Ям ми побачили, здійснення акту іронічного зобов'язання може супроводжуватись навмисне «неправильним» поведінням мовця з різними компонентами комісивної іллокутивної сили. Наведемо умови успішності

комісиву з урахуванням специфічних умов, які привносить у висловлення іронічний намір. У запропонованій схемі враховуються лише ті умови успішності акту зобов'язання, що є спільними для всіх комісивних іллокутивних сил:

УМОВИ УСПІШНОСТІ АКТУ ІРОНІЧНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Умова пропозиційного змісту	Майбутня дія Д мовця М
Попередні умови	1. ІА володіє достатньою контекстуальною та фоновою інформацією для сприйняття іронії 2. ІМ вважає, що ІА володіє достатньою контекстуальною та фоновою інформацією для сприйняття іронії 3. ІМ не здатний здійснити Д [або для ІМ та ІА очевидно, що ІМ здійснить Д при звичайному розвитку подій (або ІМ та ІА вважають, що результат Д відноситься до подій, які відбудуться самі по собі)]
Умови щирості	1. ІМ бажає, щоб ІА зрозумів, що ІМ не є щирим 2. ІМ не збирається здійснювати Д
Суттєва умова	Даний акт розглядається як акт навмисної передачі нещирості по відношенню до зобов'язання з боку ІМ здійснити Д

Отже, іронічні комісивні мовленнєві акти утворюються в результаті недотримання мовцем умови щирості, яка передбачає наявність у нього наміру здійснити дію. Показником цього порушення є ігнорування автором іронічного зобов'язання однієї зі спільних для всіх комісивних іллокутивних сил попередніх умов, які стосуються здатності мовця виконати дію та переконаності комунікантів у тому, що ця дія не буде реалізованою при звичайному розвитку подій або її результат не відноситься до таких подій, що відбудуться самі по собі. Автор окремих іронічних комісивних актів також може порушувати специфічні попередні умови, характерні для окремих комісивних іллокутивних сил. Додатковими факторами, які ведуть до створення актів іронічного зобов'язання, можуть бути невідповідність обставинам обраних мовцем способу досягнення іллокутивної мети, інтенсивності іллокутивної мети та інтенсивності умов щирості.

Примітки

¹ У статті використовуються такі скорочення: М – мовець; А – адресат; ІМ – «іронічний мовець», автор іронічного висловлення; ІА – «іронічний адресат», адресат іронії; Д – дія.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрієнко Т. П. Мовленнєвий акт іронії в англійській мові (на матеріалі художньої літератури XVI та XX століть): автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04 / Тетяна Петрівна Андрієнко. – Х., 2002. – 18с.
2. Гнатюк Л. Прагматичні й функціонально-комунікативні особливості імплікатури іронії / Л. Гнатюк // Лінгвістичні студії: зб. наук. пр. – Донецьк : Дон НУ, 2011. – Вип. 23. – С. 131-135.
3. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 17: Теория речевых актов. – С. 22-130.
4. Почепцов Г. Г. Предложение / Г. Г. Почепцов // Практическая грамматика современного английского языка. – М., 1981. – Гл. 3. – С. 164-281.
5. Прокоф'єв Г. Л. Інтерпретація непрямого смислу: істинність чи успішність? (на прикладі іронічних констативних висловлень) / Г. Л. Прокоф'єв // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2010. – № 9. – С. 63-68.

6. Прокоф'єв Г. Л. Іронія негативна та позитивна: до визначення поняття / Г. Л. Прокоф'єв // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2011. – № 4. – С. 163-167.
7. Серль Дж. Р. Основные понятия исчисления речевых актов / Дж. Р. Серль, Д. Вандервекен // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 18: Логический анализ естественного языка. – С. 242-263.
8. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 17: Теория речевых актов. – С. 151-169.
9. Bosco F. M. Simple and Complex Deceits and Ironies / F. M. Bosco, M. Bucciarelli // Journal of Pragmatics. – 2008. – Vol. 40. – P. 583-607.
10. Irony in Language and Thought: A Cognitive Science Reader / ed. by H. L. Colston & R. W. Gibbs. – N. Y.: Lawrence Erlbaum Associates, 2007. – 619 p.
11. Jay M. Intention and Irony: The missed Encounter Between Hayden White and Quentin Skinner / M. Jay // History and Theory. – 2013. – Vol. 52. – P. 32-48.
12. Knox N. The Word Irony and its Context / N. Knox. – Durham : Duke University Press, 1961. – 258 p.
13. Muecke D. C. The Compass of Irony / D. C. Muecke. – L. : Methuen, 1969. – 276 p.
14. Palinkas I. Irony and the Standard Pragmatic Model / I. Palinkas // International Journal of English Linguistics. – 2013. – Vol. 3. – No. 5. – P. 14-19.
15. Searle J. R. Foundations of Illocutionary Logic / J. R. Searle, D. Vanderveken. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985. – 277 p.
16. Yao Q. Contribution of Cooperative Principle to the Interpretation of Irony / Q. Yao // Journal of Language Teaching and Research. – 2010. – Vol. 1. – No. 6. – P. 852-857.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Behan B. The Complete Plays / B. Behan. – L. : Eyre Methuen, 1978. – 384 p.
2. Coward N. Plays / N. Coward. – Vol. 1. – L. : Eyre Methuen, 1979. – 358 p.
3. Coward N. Plays / N. Coward. – Vol. 2. – L. : Eyre Methuen, 1979. – 361 p.
4. Coward N. Plays / N. Coward. – Vol. 3. – L. : Eyre Methuen, 1979. – 411 p.
5. Coward N. Plays / N. Coward. – Vol. 4. – L. : Eyre Methuen, 1978. – 482 p.
6. Mercer D. Three TV Comedies / D. Mercer. – L.: Calder & Boyars, 1966. – 140 p.
7. Wilder Th. Our Town / Th. Wilder // Современные американские пьесы. – Л., 1981. – С. 11-70.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Геннадій Прокоф'єв – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української та іноземних мов Уманського національного університету садівництва.

Наукові інтереси: риторика, прагмалінгвістика, теорія мовленнєвих актів.

СТРУКТУРИЗАЦІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ТЕПЕРІШНОСТІ

Тетяна П'ЯТНИЧКА, Наталія РИБІНА (Тернопіль, Україна)

Стаття присвячена аналізу мовного інструментарію реалізації об'єктивної теперішності та особливостям його представлення в англомовному художньому дискурсі. Встановлено зони функціонування мовних засобів реалізації теперішності у ФСПТ на основі виявлених у процесі аналізу спільності та взаємодії їх семантичних функцій.

Ключові слова: темпоральність, теперішність, презентність, об'єктивна темпоральна ситуація, мовний інструментарій реалізації теперішності, функціонально-семантичне поле теперішності, художній дискурс.

The article focuses on the systematic analysis of linguistic means for the objective presence realization and the peculiarities of their functioning in fiction discourse. The stock of the language means for reproducing the presence is classified according to the zones of the functional-semantic field of the presence with respect to the commonness and interaction of their semantic functions, identified and illustrated in the process of their analysis.

Keywords: temporality, presence, the objective temporal situation, language means for representing the presence, functional-semantic field of the presence, fiction discourse.

Мова, мовленнєва діяльність, види та способи комунікації – явища суспільні, соціальні. Спілкування між людьми відбувається не за допомогою окремих ізольованих одиниць, а у формі цільових висловлювань, які презентують картину об'єктивної реальності. Тому лінгвісти вивчають мову не як замкнуту самодостатню систему, а як функціонуючий, постійно діючий і мінливий механізм.

У сучасному мовознавстві першорядного значення набувають проблеми функціонування мовних одиниць у різнодискурсних текстах. З'ясування специфіки взаємодії певної граматичної одиниці з контекстом зумовлює появу досліджень функціонального